

VASS LÁSZLÓ

0. Szövegnyelvészet — Magyar stilisztika

Az elmúlt évtizedekben jelentkező nyelv- és irodalomtudományi irányzatok, különösen a stilisztikával sok területen érintkező, nemritkán vele azonosnak vagy ikertudománynak¹ tekintett szövegnyelvészet fejlődése és eredményei napjainkra olyan helyzetet teremtettek, amelyben a tudományos kutatás és a felsőoktatás igényei egy korszerű stilisztika iránt egymással párhuzamosan érlelőd(het)tek s fogalmazód(hat)tak meg. Programszerűen jelesül SZATHMÁRI ISTVÁNNAK az új egyetemi stilisztikai tankönyv kidolgozását kezdeményező tervezetében.²

A *Magyar stilisztika* tervezete — koncepciója, módszeressége és viszonylagos teljessége láttán — a hazai kutatások megújítója, ilyenformán a magyar stilisztika legújabb korszakának kezdete lehet.

1. A stílselemzés és a stílusjellemezés

1.0. A tervezet számos érdemi újdonsága közül ebben a dolgozatomban két, egymással szorosan összefüggő kérdést szeretnék kiragadni: egy stílusvizsgálati eljárás bemutatásának szándékával.

1.1. Az egyik kérdés azzal kapcsolatos, hogy a tervezet a korábbi stilisztikáknál³ számottevően nagyobb figyelmet fordít a stilisztikai elemzésre, sőt sémaszerűen megadja a funkcionális alapokon álló stílselemzés menetét is. Ennek kiindulópontjába a „mű fő mondanivalóját (üzenetét), legjellemzőbb stílusvonásait, motívumait és legfontosabb szövegtani, elsősorban kohéziós sajátosságait” (SZATHMÁRI: 1987. 291) helyezi, a különböző szintekhez tartozó elemek stilisztikumának megállapítását pedig ezeknek rendeli alá. Az elemzésnek ez a menete minden szempontból kifogástalan, hiszen napjainkra kétségtelenné vált, hogy funkcionális és szövegszemléletű elemzés a kohéziós erők feltárása nélkül aligha lehetséges.

1.2. A másik kérdés azzal függ össze, hogy a tervezet több helyen is javasolja a szépirodalom és a kommunikáció más típusainak az eddignél határozottabb elkülönítését, kiemelt szerepet szánva a művészi stílus és jellemzői tárgyalásának. A művészi stílusnak ez a megközelítése érthető, s minthogy a szépirodalom „minden más közléstípusnál motiváltabb, egyénibb” (SZATHMÁRI: 1987. 291), indokolt is. Ám (éppen ezért) a stílustípusok jószerével csak az (irányzati, művészi stb. stílusok alapját jelentő) egyéni nyelvhasználat alaposabb jellemzésével különíthetők el az eddigiéknél élesebben.

Az egyéni nyelvhasználat, a stilisztikai jellemzés (néhány átfogó igényű munka⁴ kivételével) viszont közismerten a stilisztika legproblematicusabb s talán legelhanyagoltabb ága. A stílusnemek, köztük a művészi — s ezen belül az egyéni — stílus jellemzésének „tényleges módszertana a stilisztikai vizsgálatok között a legkevésbé

kidolgozott. Az eddig elért eredmények meglehetősen kétes értékűek” (SZABÓ: 1982a. 135).

1.3. A stílselemzés illetékessége a stilisztikai jellemzésben nyilvánvaló, hiszen az egyéni stílus az egyedi művek sajátosságainak szintézise. Dolgozatom mégis inkább csak kísérlet egy olyan szövegszemléletű eljárás kidolgozására, illetőleg bemutatására, amely aránylag könnyen hozzáférhetővé teszi a stilisztikai jellemzés számára az egyedi művek tematikai-stilisztikai szempontból releváns sajátosságait. Alkalmazásával, illetve továbbfejlesztésével módszertanilag és tartalmilag is meg-alapozottabbá válhat az egyéni, következésképp az irányzati stb. stílusok leírása és értékelése, valamint a stílustípusok elkülönítése, ugyanakkor a stilisztika ágainak koncentrációja is.

2. A kohézió és a stílselemzés

2.0. Az eljárás SZABÓ ZOLTÁN szövegstilisztikai koncepciójának eredményein építkezik, így a SZATHMÁRI ISTVÁNTÓL idézett sémát (lásd 1.1.) nem téveszti szem-elől. Kiindulópontja: a szöveghkohézió.

E tipikus szövegnyelvészeti kategória általános vonásait talán KÁROLY SÁNDOR fogalmazta meg legtalálékosabban a hazai szakirodalomban.⁵ Stilisztikai szerepére viszont kétségteljesen SZABÓ ZOLTÁN, a kiváló kolozsvári tudós munkássága hívta fel legmarkánsabban a figyelmet. Kutatásai alapján az irodalmi mű kohéziója: a „részek egymás közötti, valamint a részek és az egész közötti sokféle (nemcsak lineáris, hanem hierarchikus) kölcsönös összefüggés” (SZABÓ: 1976. 163), amely biztosítja egyfelől az alkotóelemek, másfelől az egész mű szerves egységét.

A szöveg igazi összetartó ereje tehát a stílusesszközök szintjén is működik. Tematikai-stilisztikai szempontból így az a kohéziótípus a legproduktívabb, amelyet egy integráló erejű, a mű üzenetét és stílári sajátosságait is magába sűrítő mondat (esetleg a szöveg más egysége) alkot. Az ilyen szerepű mondat „a szöveg többi mondatában van kifejtve” (SZABÓ: 1985. 481), vagy fordítva: „egy szöveg különböző alkotóelemei bele vannak sűrítve” (SZABÓ: 1985. 482), ezért SZABÓ ZOLTÁN fókusz-kohézióknak nevezi. A fókuszkohézió „egy forrás (mag, premissza, kiindulópont), amelyből az irodalmi mű és ezen belül a stílus valamennyi alkotóeleme levezethető” (SZABÓ: 1985. 482).

2.1. Túlzás nélkül állíthatni, hogy a fókuszkohézió, illetőleg e vázlatosan ismert-tett keret a stilisztikai elemzés új perspektíváját nyitotta meg. Lásd például SZÉLES KLÁRA Kísérlet egy műelemzés-modell felállítására című dolgozatát⁶, vagy SZABÓ ZOLTÁN elemzéseit József Attila Nyár című verséről⁶, Favágójáról⁶, Ady Párisban járt az Ősz című költeményéről⁹ stb.

2.2. A stilisztika más ágaiban azonban a kohéziós erők, a fókusz feltárására és működésére alapozó módszerek eddig alig vagy egyáltalán nem hoztak eredményeket (szemben a hagyományos eljárások nemritkán valóban sovány hozadékával). Szorványos utalások megfogalmazódtak ugyan, például, hogy a fókusz, az egyedi művek lényege „az alkotó mindenkori más műveire (elsősorban remekműveire), azok egységére vonatkozóan is valami lényegeset tartalmaz” (SZÉLES: 1972. 146), vagy „nem valószínű, hogy egy (...) remekmű (...) elszigetelten állna az életműben, és lényeges sajátosságait ne lehetne felfedezni a többi költeményben is” (BONYHAI: 1968. 29) stb.; de a stilisztikai jellemzést is korszerűsít(het)ő típusának felismerésére és szisztematikus alkalmazására mindaddig nem került sor.

Ennek okát SZABÓ ZOLTÁN abban látja, hogy „az egyéni stílus vagy a funkció-

nális stílusok jellemzése még távol áll a tényleges szövegnyelvészeti megközelítések-től” (SZABÓ: 1985. 488). Az idézett megállapítással csak részben értem egyet, magam úgy vélem, hogy az egyéni stílus kohéziós viszonyokkal, fókuszokkal való vizsgálatának és jellemzésének nehézségei nem annyira a szövegnyelvészeti megközelítések hiányából, mint inkább a kohéziós viszonyok működési területének, hatókörének — s így magának a kohézióknak — egyoldalú, csak autonóm (zárt) szövegekre összpontosító leszűkítéséből adódnak.

2.3. Ezt az egyoldalúságot, figyelemmel a maga sajátos szempontjaira s a vele szemben jogosan támasztott elvárásokra, éppenséggel a stilisztika oldhatja fel, s állíthatja az így adódó lehetőségeket a szövegtani kutatások, valamint a szövegnél nagyobb egységek és az egyéni stílus vizsgálatának szolgálatába. A stilisztika számára. „ez egészen reális követelmény, hiszen olyan szövegek, amelyekben a szerző a maga teljes személyiségét bontakoztatja, nyilvánítja ki, igazán csak történeti fejlődésükben, az életműben érthetők, az ilyen szövegek közt is vannak kommunikációs értelemben vett anaforák és kataforák, tehát nyílt vagy rejtett utalások megelőző és következő szövegekre” (KÁROLY: 1979. 30).

3. Kohézió és stílusjellemezés

3.0. A kohéziós viszonyoknak, a fókuszoknak a felhasználhatósága a stilisztikai jellemzésben (is) mindössze két kisebb módosítást/kiegészítést igényel a körvonalazott elméleti keretben.

3.1. Az egyik a fókuszhoz azzal a tulajdonságával függ össze, hogy magába foglalja mind a szöveg felszínét, mind pedig elvont szerkezeteinek (struktúráinak) lényegi információit, s mint ilyen a szövegfelszín, egyszersmind a globális reprezentáció integratív, speciális egysége. Más szóval: a fókusz a szöveg(elemek)et összetartó és szervező erők, illetőleg a szöveghez rendelhető vagy abból elvonható globális tartalom manifesztációja/hordozója. A befogadótól függetlenül éppen úgy csak egy jelentés nélküli objektum, akár a szöveg, a befogadás első fázisa számára viszont mint a szövegvilág (további szakaszaihoz pedig mint a lehetséges világok) analogonja van adva.

3.2. A másik kiegészítés: a műalkotásoknak jelentésfolytonosságként való fel fogása. Ez egyenesen vonja maga után azt a feltevést, hogy a fókuszkohézióhoz hasonló erők, erővonalak a szövegnél nagyobb szegmentumok mentén is működnek, s hogy ezek az erők függvényükben tartanak nemcsak szöveg(elemek)et, hanem szöveg(elem)eket összetartó és szervező erőket, illetve jellemző tartalmi és kifejezésbeli egységeket, köztük fókuszokat is. Kutatásaim során elég határozottan kirajzolódta egy ilyen, nagyobb hatásugarú kohéziótípus körvonala.

3.3. Ennek a kohéziófajtának a bemutatását, valamint tematikai-stilisztikai lehetőségeinek a feltárását hét Nagy László-vers analízise (és a költő életművében végzett vizsgálataim) alapján kísérem meg. A költemények a *Versek és versfordítások* című háromkötetes gyűjtemény (Magvető, Budapest, 1978. második, bővített kiadás) első kötete verseinek sorrendjében a következők: *Inkarnáció ezüstben*, *Délsziget nincs*, *Rossz álom, február 17*, *Föltámadt piros csizma*, *Szóllítlak, hattyú*, *A havazás árnyéka* és *A Hószakadás a szívre*.

3.3.1. A fókuszképzés alapja a műegészek mint jelkomplexusok szignifikatív összetevőinek (vehiculum, formatio, sensus designatus stb.) elemzése. A szövegfeldolgozás s ezáltal a fókuszképzés leírására terjedelmi okok miatt itt nem vállalkoz(hat)om, így csak az elemzés eredményét adom meg.¹⁰

A vizsgálatba bevont költemények fókuszja egy-egy versmondat; sorrendben a következők: Inkarnáció ezüstben: *zihálhat havat is két szerető*; Délsziget nincs: *ahol immár természetes a tél*; Rossz álom, február 17: *s illetlenül: feketén havazok*; Föltámadt piros csizma: *azt akarja/szeresse ez a nagy havú ország*; Szólitlak, hattyú: *Hol még a tavasz, ha fekete/havak pillognak földön, égen*; A havazás árnyéka: *Majd hó szakad ágyékodba*; Hószakadás a szívre: *A hazára szakad a hó*.

3.3.2. A fókuszok és/vagy a költemények függvényükben álló jelentésegységei különböző szövegelemeket vagy -egéseket metszenek ki az életműből (s külső, életművön kívüli szövegekkel is kapcsolatba hozhatók). E metszetek szövegközi és különböző erősségű megjellegű (intertextuális) kapcsolatait szűkebb célkitűzésemből adódóan most nem taglalom, csak néhány tipikus példával szemléltetem.¹¹

zihálhat havat is két szerető
(Inkarnáció ezüstben)

nagy fehér *havat*, gyászt *von* most is a földre
← (Dzsongolszka)

HARCRA A HÓ BIKÁI ELLEN
(Inkarnáció ezüstben)

Uruk helyett *hóbika* jön
← (Meszelő gyászmenyecskék)

Hócsorda torkát déli sugár
késelte...
← (Télvégi mozaik)

Most még üthet torkomba dér is, birom,
hóbika is bömbölhet rám,
← (Virágok térdelnek)

...ne félj,
itt szárnyasan tüköri *hó-bikák*
vigyáznak rád...
← (Műtét Anyánk szemén)

ríkatóan *forró havazásnak*
(Inkarnáció ezüstben)

hó-csillagok robbannak az érces
zöld levegőbe

...
Vallom, hogy a lelkem
hó-szaharája
sokszor lesz dúlva
← (Havon delelő szívarvány)

ahol immár természetes a tél.
(Délsziget nincs)

Hajózik a szerelem harmatán, kínok tuskóin át a *végleges télbe*...

← (Szindbád)

úgy szikrázik *egyetemes télben*
hogy tébolyog itt legalul
(Föltámadt piros csizma) →

s illetlenül: feketén havazok.
(Rossz álom, február 17)

És csak árnya zuhan vissza a csókok és borok poharára. *Szindbád havazik.*

← (Szindbád)

Jobbkarjával jelt mutat a hulla,
hószín gyolcsra csak a korma hull.
(Ég az erkély) →

...azt akarja
szeresse ez a nagy havú ország
(Föltámadt piros csizma)

Ha Jób javaiért, ha hontalan honáért,
én *mindenemért perlek és tusakszom,*
(Műtét Anyánk szemén) →

Hóval meg lánggal bútoros minden
tér a világban *s nincs ami kell*
(Fejfáknak fejfa) →

Majd hó szakad ágyékkodba,
torkodba is öregem, hó,
(A havazás árnyéka)

Télen sirtál te vékony lilium,
torkodig felért a hó.
← (Lilium-dal)

üssön *torkomba dér,* gyönyörökre iszonyú kontra,
← (Medvezsoltár)

Emléked eszem s mit ér?
Tömöm a *torkom hóeséssel.*
← (A repülő árnyéka)

rágalma a létnek, a *május*
fonákja és gyalázata lész.
(A havazás árnyéka)

... itt kuksolok éktelenül
teremtés gyalázataként, mert nem ilyen a lét,
lefokozott élet ez...

← (Medvezsoltár)

Kesztyűddel ne törődj, tünemény.
(A havazás árnyéka)

kesztyűdet: ötujjú lilimodat
kidobod a szimatoló ebek elé,
← (Versben bújdosó)

...átváltozik
fülsapkás hölgygé *partizán szüzzé*
(Hószakadás a szívre)

versben bújdosó haramia vagy,
megáldott szakállas anyaság,
partizán-anyaság...
← (Versben bújdosó)

Nem tehetünk mást, mint amit eddig is tettünk, főleg humanisták: továbbra is
a jobb emberi sors harcosai, *partizánjai*, titkos ügyvédjei legyünk.

← (Interjú Kormos Istvánval)

A hazára szakad a hó
mert kevés hullt röpcédula
kevés az öngyilkos miniszterek
szívéből vér de sok *fekete hó*
még istenükből is fekete hó
és hó szakad a nyári gramafon
aranykürtjéből a ribancok
torkából a csalárd égből
(Hószakadás a szívre)

Jaj, a hó
feketedve kavarog a hó
még a fogaimat is
megőrlitek!
← (Búcsúzik a lovacska)

Elmúlt-e már a *fekete* zászlós tél? (...) Már denevérgirlandok alatt bál van,
combok és drapériák...

← (A Mindenség mutogatója)

Szoktass a *szutyokhoz*, Uram, ezt valljam *háznak, hazának*,
← (Zsoltár, egyetlen)

4. A szupertextuális fókusz

4.0. A költemények s különösen az eredetükre nézvést olykor meglehetősen távoli, egymással többé-kevésbé mégis egyértékű, illetőleg így vagy úgy összefüggő (helyvel, idővel részben indifferens) szövegmetaszetek számát jócskán lehetne szaporítani. De talán ekkora korpusz és példaanyag is kielégítően bizonyítja annak a kohéziótípusnak az egzisztenciáját, amely egy konkrét (adott) szövegben és rajta kívüli rész- és egységsegekben egyaránt működik, hat. S ez azt jelenti, hogy nemcsak mondatközi és szövegszintű (intratextuális), hanem szövegközi és feletti (lineáris és globális) kohézióval is számolni kell. A kohéziós erőknél ezt a típusát: *szuper-* vagy *intertextuális kohézió*nak, megnyilvánulását pedig *szupertextuális fókusz*nak nevez(het)em.

4.1. A szupertextuális fókusz többfunkciós egység: egyfelől magába integrálja az adott szöveg alkotóelemeit, s mint ilyen szuper- vagy hiperszintaktikai szerepű, másfelől túlmutat azon, s mint ilyen szuper- vagy intertextuális jellegű. Szövegszintű meg szövegközi és/vagy feletti kategória egyszerre.

4.1.1. A szupertextuális fókusz különféle, részint intratextuális, részint intertextuális információk és relációk gócpontja. Ezekkel az információkkal különböző szövegek rész- és egységsegeit hálózhatja be, szöheti át vagy éppen fókuszálhatja. Más szóval: már nem csupán szöveg(elemek)et, hanem szöveg(elem)eket összetartó-szervező erők, illetőleg az egységekhez társuló globális tartalom manifesztációja/hordozója. Formailag lehet szó, szósor, szintagma, mondat vagy szövegmetaszetek is.

4.1.2. A szupertextuális fókusz a tematikaihoz hasonló funkciókkal rendelkezik a stilisztikai szinten, azaz a tartalmi és a stilisztikai elemek levezetésének egyaránt kezdőformulája (és/vagy végpontja). A jelentésegységek rétegét és a stílus alkotóelemeit ugyanis ugyanazok a sajátosságok tartják össze. Ezek a sajátosságok — mint a stílus alkotóelemei — a szupertextuális fókusz szemantikai, asszociatív és részben szintagmatikus viszonyaiból adódnak.

4.2. A fókuszokat alkotó szavak közül az elemzett költemények stilisztikumának legfőbb forrása a Nagy László-i oeuvre gyakori és kulcsszó értékű eleme, a *hó*¹². Lehetséges (szótárin kívüli) jelentései a vizsgált korpuszban egy előkészületben lévő dolgozatom¹³ alapján a következők:

1. 'hóval borított, befedett valami';
2. 'a világ hideg, rideg keménysége';
3. 'a lírai én belső világa, illetve annak határai';
4. 'a lírai én viharos érzelmei, felháborodása, haragja';
5. 'külső körülmények okozta fájdalom, kín';
6. 'külső körülmények okozta gond, baj';
7. 'szűkebb és/vagy tágabb, hideg, rideg, rendszerint ellenséges környezet';
8. 'a külvilág hideg, rideg, fenyegető, ellenséges erői, hatalmai; gonoszság';
9. 'elmúlás, megsemmisülés, pusztulás, halál';
10. 'semmi; megváltás'.

A *hó* szemantikai organizációja a művek sorrendjében fokozatosan növekszik. (Az egyszerűség kedvéért a *hó* meg a vele rokon jelentésű *tél*, *jég*, *fagy*, *dér*, *hideg* stb. szavakat és alakváltozataikat a továbbiakban a *hó* lexéma nagybetűs írásképével jelölöm.) Látomástól, víziótól irányított előfordulásai képviselik az egészekre és a részekre is jellemző elsődrendű és átfogó értékű stíluszeszközöket. Ezek a stíluszeszközök: a *szimbólum* és az *ellentét*. Az ellentét (különböző formáival) az elemzett költemények szövegszervező elve is egyben. A *HÓ* feltehetőleg fontos szerepet visel a versszövegek metrikai-ritmikai struktúrájában is.

A fókuszokat alkotó többi szó részben felerősíti ezeknek az eszközöknek a hatását, például: *feketén havazok, tavasz — fekete havak, természetes — egyetlen, földön — égen oximoronszerű, illetve poláris kifejezések*; másrészt a szemantikai oppozíciók és egyenértékűségek (szinonim és antonim formák, illetve metaforizációk, okozati összefüggések stb.) révén magába integrálja az egész és a részek stiláris sajátosságainak további kódjait.

A szupertextuális fókuszba gyakran belesűrűsödnek a kompozíciós struktúra egyéb elemei is, például a szöveg időszerkezetének tényezői (ahol *immár* természetes a tél; *Majd* hó szakad ágyékkodba stb.); olykor még az akusztikai szint egy-két jellemzője is, például *A hazára szakad a hó* fókuszmondat mély magánhangzójának a műegésszel adekvát hangulatisága stb.

4.3. A szupertextuális fókusz funkcionális telítettsége az eddigiek fényében lényegesen nagyobb a szövegszintű fókuszénál. Hatóköre már nem csupán egy üzenet, hanem az üzenetek meghatározott részlege. S ez azt jelenti, hogy működési területén önmagában is jellemzi a tematikai-stilisztikai szintet.

5. A szupertextus

5.0. A szupertextuális fókuszok szövegvizsgálati, stilisztikai relevanciája még nyilvánvalóbbá válik, ha a fókuszokat mint a költemények magvát, lényegét az egyedi művek folytonosságában egymás mellé vagy alá illesztjük:

ZIHÁLHAT HAVAT IS KÉT SZERETŐ
AHOL IMMÁR TERMÉSZETES A TÉL
S ILLETLENÜL: FEKETÉN HAVAZOK
AZT AKARJA
SZERESSE EZ A NAGY HAVÚ ORSZÁG
HOL MÉG A TAVASZ, HA FEKETE
HAVAK PILLOGNAK FÖLDÖN, ÉGEN
MAJD HÓ SZAKAD ÁGYÉKKODBA
A HAZÁRA SZAKAD A HÓ

A szupertextuális fókuszoknak ez az — elemzett versek kötetbeli sorrendjével azonos — elrendezése egy kompakt, többé-kevésbé grammatikális, jól formált és összefüggő (kohezív), de nem teljes szöveget, pontosabban szövegszerű egységet eredményezett. Szövegszerűsége (elütően a felszíni struktúrák viszonylagos zártságától, autonómiájától) grammatikai, funkcionális és intertextuális nyitottságában, lezáratlanságában áll. Új szöveg feletti entitás. Ezt az egységet: *szuper-* vagy *intertextus*nak nevez(het)em. S ha összetevőit, a szupertextuális fókuszot korábban szövegnél nagyobb szegmentumra (részlegre) vonatkoz(tathat)ó erővonalak és tartalmak manifesztációjának tartottam, akkor a szupertextust most az életműkontextus meghatározott részegészére (osztályára) jellemző hatóerők és erőterek, illetve igen nagy hírértékű globális tartalom hordozójának tekintem.

Megjegyzem, hogy a „szupertextuális” terminust SZABÓ ZOLTÁN is használja hasonló összefüggésekben, például: „az egyéni stílus az alkotások felett áll, »szupertextuális« jellege van” (SZABÓ: 1967. 333), vagy: a szépírói stílus „megjelenési formája, létezési módja szerint szöveg; tartalma, lényege szerint viszont szupertextuális fogalom” (SZABÓ: 1974. 570).

Köztudomású, hogy a különböző szövegtípusokat reprezentáló modelleket,

sémákat, újabban egyre többen szuperstruktúra néven emlegetik. Ezek — BALÁZS JÁNOS szavaival — „függetlenek az egyes konkrét szövegek tartalmától” (BALÁZS: 1985. 223), sőt „szerkezeti elemeiket valamely konkrét nyelv szavaitól és mondataitól függetlenül is számba vehetjük” (BALÁZS: 1985. 224).

A szupertextus viszont tartalomfüggő, önmagában is értelmezhető (interpretálható) kategória, illetve konstruktum; lehetőségei részben éppen ebben vannak. S alkotóelemei (a fókuszok) kisebb hatókörével szemben: már egy egész alkotási szakasz komplexumait és fejlődési törvényszerűségeit sűríti magába, szimultán módon képezve le a szövegek előállításának szukcesszivitását.

A szupertextus tudniillik egyszerre, egyidőben képviseli az életmű meghatározott fejlődési szakaszának invariáns és variáns sajátosságait. Ezek tematikai-stilisztikai relevanciája — a hó állandó jelenléte, de egyre strukturáltabb, polifunkcionális jellege, a téma szintű azonosságok és módosulások stb. láttán — kézenfekvő. Elemei a megelőzők és az utánuk következők, valamint a hozzájuk tartozó szövegek, szövegrészek poszttextusát, illetőleg pretextusát reprezentálják, s mint ilyenek szervesülnek a szövegekből rekonstruált és összegyűjtött átfogó, lényegi ismeretek és szabályszerűségek szisztematikus halmazává. Anaforikus és kataforikus utalásaik, szövegközi (intertextuális) relációik (metszeteik, inferenciáik stb.) révén a felszíni és az elvont szerkezetek a szupertextus kontrollja alatt állnak.

5.1. A szupertextusnak ez a helyzete figyelemreméltó következményekkel járhat a szövegvizsgálatokban. Feltehető ugyanis, hogy a szöveganalízis (interpretáció) kezdőpontján a szupertextus (a kulcsszók jelentéslistájával) mint vonatkoztatási rendszer és hálózat aktivizálja, előzetesen átstrukturálja, újrendezi vagy legalább előszortírozza és -készíti, kiegészíti az interpretátor ismereteit, s keret jelleggel megszabja az általa kitöltendő szemantikai univerzum kitüntetett pontjait, ha úgy tetszik: át- vagy ráhangolja, beállítja habitusát; a továbbiakban pedig mintegy koordinálja, elmélyíti és finomítja a felfogást és az átélést. Mert a szupertextus mint alapvető, de (illetőleg és) speciális ismeretek, szabályszerűségek rendszeres kivonata — funkcióját tekintve a stílussajátosságok bármilyen módszerű szintéziséhez hasonlóan, de az eddigieknél tényszerűbb, áttekinthetőbb s talán célravezetőbb, szövegszerű formában — nem valamiféle metafizikai konstruktum, hanem szövegekért való, produktív egység. Produktivitása nemcsak abban áll, hogy viszonyítási keret, egyfajta rendezési minta, hanem az általa létrehozható közelebbi és távolabbi intertextuális következtetéseken is megnyilvánul.

A szupertextus ilyképpen egész- és részegységnyi (megalkotásában részt nem vevő) szövegek interpretációjának kiindulópontjául szolgálhat. Közreműköd(tet)ésével lényegesen javulhat egy konkrét szöveg mentális képének az előállítása és elemzése, esetleg még a nyelvi elemek stilisztikai minősítése is. Az egyéni sajátosságok más formájú szintézisére szorosan véve (módszertanilag) ezek közül egyik sem áll. S alighanem ezen az íven tapintható ki legszemléletesebben a történeti fejlődés, az életmű KÁROLY SÁNDORTól idézett (lásd 2.3.), de több kutató által is felvetett explanatív teljesítménye.

5.2. A szupertextussal, pontosabban a szupertextusnak az életmű adekvát szelethez való hozzárendelésével ugyanakkor tartalmilag és stilisztikailag egyaránt gazdagabban és árnyaltabban jellemezhető a szóban forgó alkotási korszak. Néhány szupertextussal talán az életműkontextus egésze is. Amennyiben pedig bebizonyosodik, hogy néhány szupertextus valóban lefedi egy-egy életmű egészét, feltehető, hogy különböző életművekhez tartozó szupertextusokkal (mint részrendszerek rendszerével) egy irányzat, vonulat stb. is jellemezhető.

A szupertextus mint az egyéni sajátosságokat szintetizáló szöveg feletti kategória

ilyenformán konstitutív része az egyéni, tágabban az irányzati, művészi stb. stílusoknak, sőt történelmi, irodalmi és művelődéstörténeti kontextusok (makro)rendszerének is. Másként ugyanazon az íven hat felfelé, mint amelyiken lefelé. Az egyik irányban explanatív, a másikban konstitutív tényező. S ha igaz, hogy „nincs elvi, lényegi különbség egy három szakaszos vers és egy több száz lapos regény stílusának az elemzése között” (SZABÓ: 1982b. 73), valószínűleg terjedelmi és műfaji korlátok nélkül.

5.3. Összegezve: a szupertextus teljesítőképesége, explanatív és konstitutív lehetőségei megerősíteni látszanak SZABÓ ZOLTÁN feltevéseit, hogy tudniillik: „különböző szöveg feletti kategóriák (hiper-szövegstruktúrák) kialakításával jobban tudjuk világítani a stílustípusnak mint szöveg feletti egységnek a lényegét. Ilyen szöveg feletti struktúrákat azonban ma még alig tartanak számon. Hihető azonban, hogy az eddig kialakított láncolat (mondat → mondatfelettség → szöveg) továbbépítésével eljutunk a szövegnél is magasabb szintre, ami az előbbi analógiájára ez lehet: szöveg → szövegfelettség (kultúra)” (SZABÓ: 1982a. 137).

6. Záró megjegyzések

6.0. A bevezető részben ismertetett indítatásból és elméleti alapokon a Nagy László-i életmű egy terjedelmileg és esztétikailag is jelentős szelvényének vizsgálatával megpróbáltam egy (alapvonásaiban már adott) metodológiát felvázolni, alkalmazni és továbbvinni. A stílusjellemezésnek ez a módszere éppúgy absztrakció és redukció eredménye, mint bármely más eljárás. Ám a szupertextus a tematikai-stilisztikai szinten releváns információkat nem elvont kategóriákként vagy illusztratív példatárként rögzíti, hanem az elemek és összefüggések tárgyyszerűbb, de az absztrakció mindenkori szintjét (is) megalapozottabban kiszolgáló kontinuumában. Az ilyen alapvetésű jellemezést már aligha érheti az a vád, hogy a stílustípusoknak nem sok hasznát vehetjük, mert legtöbbjüknek „túlságosan általános, túlságosan elmosódó vagy éppen szubjektív-intuitív a meghatározása” (HANKISS: 1985. 198). Ezért a vizsgálatból — legalábbis számomra — az derült ki, hogy az idiolectus leírásának és minősítésének ez a módja eredményesen használhatónak lesz ítéltető a stilisztikai jellemezésben és a stilisztika más ágaiban, esetleg a határtudományokban és az oktatásban is.

6.1. A módszernek több olyan mozzanata, részkérdése van, amely vagy már meghaladja a jelen dolgozat céljait, vagy még további elméleti-módszertani kutatásokra vár. — SZATHMÁRI ISTVÁN tervezete kapcsán mégis hasznosabbnak ítélem meg az eljárás bemutatását most, mint a még megoldásra váró feladatok esetleg hosszabb időt igénylő kidolgozása után.

Jegyzetek

1. Vö. KÁROLY Sándor: 1979. 29.
2. Vö. SZATHMÁRI István: 1987. 284—297.
3. L. FÁBIÁN Pál—SZATHMÁRI István—TERESYÉNI Ferenc: 1958., BARTHA János—HORVÁTH Tibor—JÓZSA NAGY Mária—SZABÓ Zoltán: 1968. stb.
4. L. J. SOLTÉSZ Katalin: 1965., TÖRÖK Gábor: 1968. stb.
5. Vö. KÁROLY Sándor: 1979. 25.
6. Vö. SZÉLES Klára: 1972. 130—146.
7. Vö. SZABÓ Zoltán: 1977. 40.
8. Vö. SZABÓ Zoltán: 1982b. 62—73.
9. Vö. SZABÓ Zoltán: 1985. 479—490.

10. A feldolgozás és a fókuszképzés leírására itt talán nincs is szükség. Főleg azért, mert nem annyira az aprólékos, módszertanilag SZABÓ ZOLTÁNTól egyébként is jól kidolgozott kohéziós elemzés, hanem a nagyobb szegmentumok mentén működő kohéziós viszonyok feltárására alapozó jellemzés javítása (a művek közös stílári sajátosságainak feltárása) a közvetlen célom.
11. A szemléltetés az aktuálisan vizsgált költemények felszíni szerkezetének linearitásában történik úgy, hogy a kiemelt egységek után sorjáznak a szövegen kívüli ekvivalenciák, a kapcsolat irányára, anaforikus, illetőleg kataforikus jellegére pedig a cím előtt balra, illetőleg a cím után jobbra mutató nyíl utal.
12. Vö. VASS László: 1987a. 112.
13. Vö. VASS László: 1987b.

Irodalomjegyzék

BALÁZS János:

1985. *A szöveg*. Gondolat, Budapest.

BARTHA János—HORVÁTH Tibor—JÓZSA NAGY Mária—SZABÓ Zoltán:

1968. *Kis magyar stilisztika*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

BONYHAI Gábor:

1968. A Szarvas-ének szerkezetelemei. *Kritika* VI. 1. 29—41.

FÁBIÁN Pál—SZATHMÁRI István—TERESTYÉNI Ferenc:

1958. *A magyar stilisztika vázlata*. Tankönyvkiadó, Budapest.

HANKISS Elemér:

1985. *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

KÁROLY Sándor:

1979. *A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben*, in: A szövegtan a kutatásban és az oktatásban, *MNyTK*. 154. 23—32.

J. SOLTÉSZ Katalin:

1965. *Babits Mihály költői nyelve*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZABÓ Zoltán:

1967. Az egyéni szépirói stílus jellemzéséről. *Nyr*. 91. 328—337.

1974. Az egyéni szépirói stílus jellemzése az újabb szövegelméletek megvilágításában, in: Jelen-tésztan és stilisztika, *NyudÉrt*. 83. Akadémiai Kiadó, Budapest, 570—573.

1976. Az irodalmi mű stílári kohéziójáról. *Nyr*. 100. 2. 163—172.

1977. *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Dácia Könyvkiadó, Kolozsvár—Napoca.

1982a. A szövegnyelvészeti stilisztikai jelentősége, in: *A szövegvizsgálat új útjai*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 84—147.

1982b. Szövegnyelvészeti és a stilisztikai elemzés. *Nyr*. 106. 1. 62—73.

1985. Szövegkohézió és a globális stilisztikai elemzés. *Nyr*. 109. 4. 479—490.

SZATHMÁRI István:

1987. Magyar stilisztika (tervezet új egyetemi tankönyv kidolgozására). *MNy*. LXXXII. 3. 284—297.

SZÉLES Klára:

1972. Kísérlet egy műelemzés-modell felállítására. *Filológiai Közöny* XVIII. 1—2. 130—146.

TÖRÖK Gábor:

1968. *A líra: logika*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

VASS László:

1987a. Szófaji frekvenciák és kulcsszók Nagy László lírájában. A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 107—114.

1987b. A szó poetizációjának kérdéseihöz. (Előkészületben.)

SUPERTEXTUELLE KOHÄSION UND STILISTIK

LÁSZLÓ VASS

Im vorliegenden Beitrag wird der Versuch unternommen, ein Verfahren zur funktionalen und textuellen Stiluntersuchung zu erarbeiten. Dieses Verfahren beruht auf den Ergebnissen der textlinguistischen Konzeption von ZOLTÁN SZABÓ. Durch die Erweiterung des von ihm erschlossenen Rahmens wird hier demonstriert, daß die der Fokuskohäsion ähnlichen Einheiten, Kraftlinien auch in größeren Segmenten als der Text, in einem Lebenswerkkontext wirksam sind. Dieser Typ der Kohäsionskraft wird von mir als supertextuelle Kohäsion, ihre Ausprägung als supertextueller Fokus bezeichnet und sie werden in ihrem Wirkungsbereich für die Charakterisierung der thematisch-stilistischen Ebene für geeignet gehalten. Die adäquate Gliederung der supertextuellen Fokusse eines bestimmten Korpus ergibt eine textuelle Einheit. Dies nenne ich Supertext und halte es für verwendbar sowohl für die Stilanalyse als auch für die Verbesserung der stilistischen Charakterisierung (eventuell der stilistischen Kennzeichnung).